

Bảo tồn kiến trúc Đà Lạt dưới góc độ giáo dục di sản

Da Lat architecture conservation with the heritage education approach

> **THS.KTS NGUYỄN THỊ NHƯ TRANG**

Khoa Kiến trúc, Trường Đại học Kiến trúc Hà Nội

TÓM TẮT

Với lợi thế về địa hình độc đáo, khí hậu đặc trưng, hệ thống di sản quý giá và người dân thân thiện, Đà Lạt (Lâm Đồng) đã được các chuyên gia nhận định là đô thị di sản. Nếu như các đô thị ở Việt Nam thường được hình thành theo một mô típ khá phổ biến là “từ làng ra phố”, thì Đà Lạt là đô thị duy nhất ở Việt Nam được quy hoạch bài bản ngay từ những ngày đầu người Pháp đặt chân lên miền đất cao nguyên này. Thành phố được quy hoạch và xây dựng trước và cùng với quá trình định cư. Dù thành lập và phát triển trong 61 năm ngắn ngủi dưới thời của chính quyền thực dân Pháp (1893-1954) nhưng Đà Lạt có nhiều di sản kiến trúc thuộc địa độc đáo và đa dạng. Năm 2020, tác giả đã khảo sát hiện trạng các di sản kiến trúc đô thị ở Đà Lạt và nhận thấy số lượng di sản bị biến dạng, xuống cấp, hoặc có nguy cơ biến mất khá nhiều, sự suy giảm quỹ di sản kiến trúc đô thị đó dẫn đến suy giảm sức hấp dẫn của thành phố. Nguồn lợi kinh tế di sản của Đà Lạt đã và đang không được khai thác đúng mức và có chiến lược lâu dài. Sức mạnh bảo tồn di sản từ cộng đồng thật sự to lớn khi các bên liên quan nhận thức được bảo vệ di sản là bảo vệ bản sắc và nét đặc thù của đô thị Đà Lạt. Nghiên cứu đưa ra cách tiếp cận về bảo tồn di sản đô thị thông qua giáo dục cộng đồng, đặc biệt là cho giới trẻ. Từ đó, tác giả nhấn mạnh định hướng giáo dục di sản (GDDS) cho cộng đồng và khẳng định đây là một cách tiếp cận bền vững để phát triển bảo tồn di sản ở Việt Nam nói chung và Đà Lạt nói riêng.

Từ khóa: di sản kiến trúc đô thị; giáo dục di sản; bảo tồn di sản; kinh tế di sản

ABSTRACT

With the advantage of unique typology, distinctive climate, valuable heritages, and friendly people, Da Lat (Lam Dong) has been recognized by experts as a city "has what it needs" to become a heritage city. While urban in Vietnam are often formed according to a fairly common motif of "from the village to the city", Da Lat is the only urban area in Vietnam that has been properly planned since the early days of the French set foot on this highland. The city was planned and built before and with the settlement process. Although established and developed shortly in 61 years under the French colonial government (1893-1954), Da Lat has many unique and diverse colonial architectural heritages. The city was planned and built before and with the settlement process. Although established and developed shortly in 61 years under the French colonial government (1893-1954), Da Lat has many unique and diverse colonial architectural heritage. In 2020, the author took a survey on the current status of urban architectural heritage in Da Lat and found that the number of heritages being deformed, degraded, or even disappeared, are increasing, leading to the attractiveness reduction of the city. The economic benefits of Da Lat's heritage have not been properly exploited and have a long-term strategy. The power to preserve the heritage from the community is huge when the stakeholders realize that heritage protection is to protect the identity and distinctive features of Da Lat. The study offers an approach to heritage conservation through community education, especially for young people. Thereby, the author emphasizes the orientation of heritage education for the community and affirms that heritage education is a sustainable approach to develop heritage conservation in Vietnam in general and in Da Lat in particular.

Keywords: urban architectural heritage; heritage education; heritage conservation; heritage economy.

1. HIỆN TRẠNG DI SẢN KIẾN TRÚC ĐÔ THỊ ĐÀ LẠT

Những ai đã từng quan tâm và biết đến Đà Lạt trong quá khứ hẳn là không khỏi nuối tiếc với hình ảnh của thành phố này thời gian gần đây. Sự phát triển nóng của kinh tế đã kéo theo hệ lụy mà hầu như đô thị nào ở nước ta cũng mắc phải, không chỉ riêng Đà Lạt. Các công trình bị xuống cấp do thiếu sự quản lý và khai thác

không đúng cách. Sự loay hoay giữa bảo tồn và phát huy cũng như tình trạng “xè thịt” các biệt thự chưa nằm trong quỹ di sản, xây chen công trình mới giữa các khu đất trống, thủ tiêu đất lâm nghiệp, nhà cao tầng trong nội đô... Tất cả các yếu tố trên làm mất dần hình ảnh mà người Pháp hay tự hào xưa kia là về Đà Lạt là “thành phố trong rừng, rừng trong thành phố”.

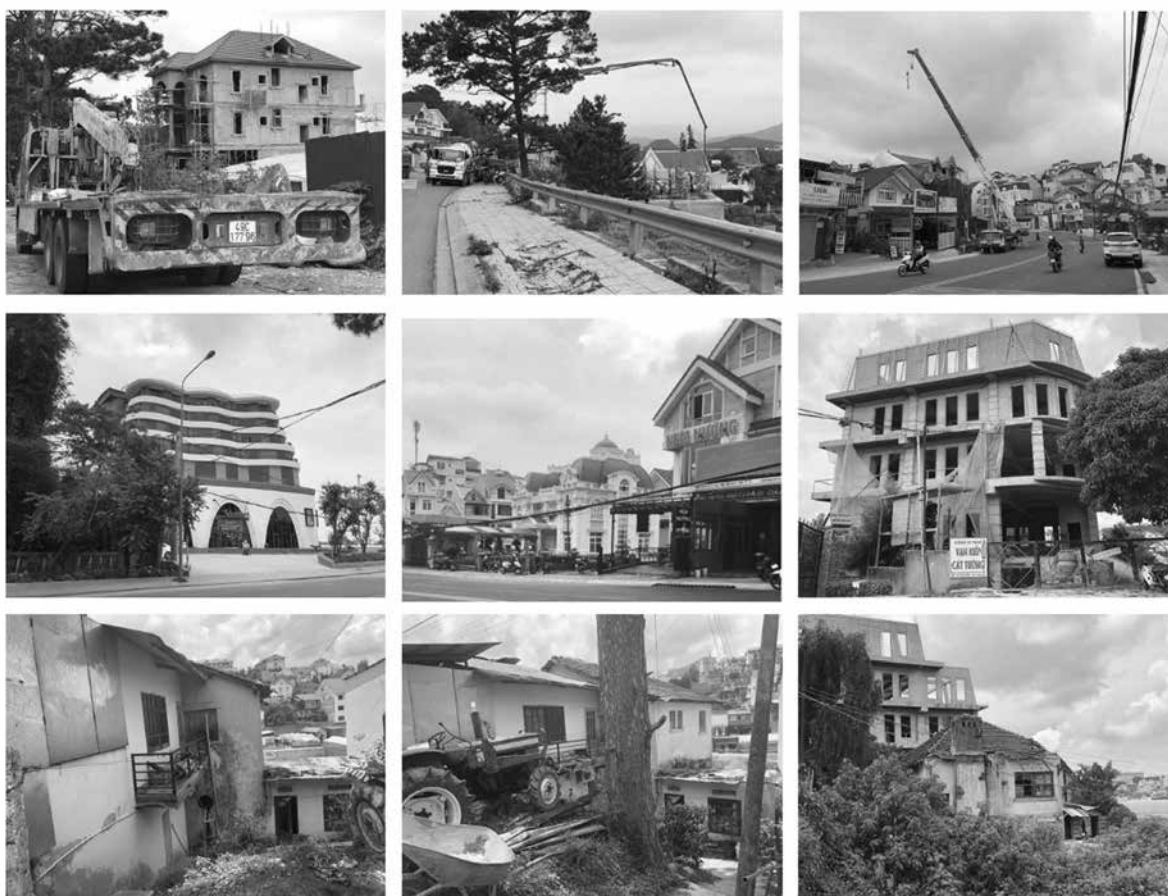
Hình 1: Các mốc phát triển chính về quy hoạch của Đà Lạt. Nguồn: tác giả tập hợp.

Hình 2: Hình ảnh hiện trạng Đà Lạt. Nguồn: tác giả khảo sát tháng 05/2020

Chú thích ảnh theo thứ tự từ trái sang, từ trên xuống:

- 1, Công trình thuộc nhà thờ Domaine De Marie, tại Hẻm 6 Mai Anh, Mai Hắc Đế, đang bị xuống cấp.
- 2, 4, 5: Các biệt thự bị bỏ mặc cho xuống cấp trên đường Hùng Vương, biến thành chỗ tập kết phế liệu.
- 3, Một trụ sở thuộc Tổng công ty Lâm nghiệp, số 60 Hùng Vương, chưa khai thác hết tiềm năng di sản.
- 6, Khu đất từng là Làng Hòa Bình Đà Lạt, số 32 Nguyễn Du, bị bỏ hoang, làm mất sức sống cả tuyến phố này.
- 7, Trung dụng biệt thự để chứa và bán vật liệu xây dựng, số 100A Hùng Vương.
- 8, 9, 10, 11, 12: Các biệt thự ở khu vực Vạn Kiếp đa phần trong tình trạng bị xuống cấp, biến đổi và sắp biến mất.

Hình 3: Hình ảnh hiện trạng Đà Lạt. Nguồn: tác giả khảo sát tháng 05/2020

Chú thích ảnh theo thứ tự từ trái sang, từ trên xuống:

- 1, 2: Biệt thự mới mọc lên tại số 100 Hùng Vương, chắn hướng nhìn về thung lũng phía bắc Hồ Xuân Hương.
- 3: Thi công biệt thự kiểu Pháp lại càng trên đường Nguyễn Trãi, bản thân trục đường này cũng có thứ kiến trúc “trăm hoa đua nở”.
- 4: Siêu thị Vinmart mới xây trên đường Trần Hưng Đạo, nơi được các chuyên gia đặt tên là trục di sản Đông Tây, có hình thức kiến trúc lạc lõng với tổng thể tuyến đường.
- 5: Một công trình kiến trúc lai căng nửa trên đường Nguyễn Trãi.
- 6, 7, 8, 9: Tình trạng cải tạo và xây mới biệt thự trên đường Vạn Kiếp đang diễn ra nhanh chóng. Hướng nhìn về thung lũng gần như không còn do bị các biệt thự chắn.

Bảng 1: Phân tích lợi hại từ cách khai thác kinh tế di sản. Nguồn: tác giả.

Nhóm đối tượng	Lợi – Khai thác đúng	Hại – Khai thác không đúng
Người dân	- Có việc làm thường xuyên - Có thu nhập ổn định - Được sống trong không gian đầy kỷ ức đô thị	- Thất nghiệp - Giảm hoặc mất thu nhập - Chất lượng sống giảm sút
Khách du lịch	- Được trải nghiệm độc đáo, sống động từ du lịch di sản. - Có thể được trải nghiệm nhiều lần với nhiều sắc thái khác nhau.	- Không có cơ hội trải nghiệm lần sau - Có thể trải nghiệm lần sau tệ hơn lần trước.
Chính quyền	- Có câu chuyện/tâm nhìn chiến lược cho đô thị nếu dựa vào di sản - Giữ được Lợi ích kinh tế lâu dài	- Mất cơ hội quảng bá hình ảnh/vị thế địa phương. - Thiệt hại kinh tế (chỉ đạt lợi ích ngắn hạn)
Nhà chuyên môn	- Công việc nghiên cứu liên mạch - Minh họa thực tế sinh động và phong phú	- Nghiên cứu bị gián đoạn (thời kỳ) - Mất case-study để minh họa nghiên cứu

Xét một cách tổng thể, Đà Lạt trước khi bị đóng băng do đại dịch Covid-19 đang trong tình trạng phát triển nóng từng ngày. Nói theo cách của các chuyên gia về Đà Lạt “người ta xây để tránh bị lập hồ sơ công nhận di sản, vì khi đó sẽ không được xây nữa”. Trong hoàn cảnh khắp nơi chỉnh trang, cải tạo, xây mới công trình, những di sản chưa kịp “vào hồ sơ” sẽ âm thầm “bốc hơi”. “Khi bị mất dần sự liên kết, mất chuỗi hoặc mảng di sản, các công trình đơn lẻ sẽ không còn khả năng tự chống đỡ do nó không còn được

đặt trong bối cảnh là một vùng di sản, một chuỗi cảnh quan đô thị.” Do đó những di sản còn lại ở Đà Lạt sẽ ngày càng thưa, lạc lõng giữa rừng kính thép, bê tông bủa vây. [5]

2. TIỀM NĂNG KINH TẾ DI SẢN CỦA ĐÀ LẠT VÀ NHẬN THỨC CỦA CỘNG ĐỒNG

Đà Lạt rõ ràng có tiềm năng về kinh tế di sản và đã được nhận định qua rất nhiều hội thảo, bởi rất nhiều chuyên gia. Như cố Thủ

tướng Võ Văn Kiệt đã từng nói: “Nếu chúng ta khai thác được hết những thế mạnh của Đà Lạt thì những giá trị của nó còn rộng lớn hơn nhiều, gấp đôi, thậm chí gấp ba lần Đà Lạt đang hiện hữu”. [3] Nhưng một trong những thách thức lớn đặt ra với việc bảo tồn di sản là từ nhận thức của các nhóm đối tượng có liên quan. Nhận thức chưa đầy đủ về lợi ích của việc bảo tồn di sản dẫn đến hướng tiếp cận chưa bao trùm và cách ứng xử chưa thích đáng. Nguồn lợi kinh tế di sản của Đà Lạt đã và đang không được khai thác đúng mức và có chiến lược lâu dài. Muốn gia tăng nhận thức của các nhóm đối tượng trong cộng đồng về tầm quan trọng của việc bảo tồn di sản thì phải khiến họ hiểu rõ họ nằm ở đâu trong “chuỗi cộng sinh” khi khai thác nguồn lợi từ kinh tế di sản đô thị.

3. SỨC MẠNH BẢO TỒN DI SẢN TỪ CỘNG ĐỒNG

“Trong vấn đề bảo tồn di sản, Singapore, Nhật Bản và Việt Nam đều có một số điểm tương đồng như: có các thể loại công trình lịch sử văn hóa đa dạng của nhiều thời kỳ lịch sử, có sự tương tác với văn hóa phương Tây mà qua đó để lại các công trình mang phong cách thuộc địa; phần nào có sự tương đồng về văn hóa, cách tư duy, quản trị xã hội mang tính tập quyền và “top-down” kiểu châu Á; đều trải qua những tàn phá của chiến tranh và sự phục hồi sau hậu chiến; đều kinh qua những quá trình đô thị hóa và hiện đại hóa nhanh chóng dưới tác động của kinh tế thị trường...” [4]. Vì vậy, việc học hỏi kinh nghiệm bảo tồn từ Nhật Bản và Singapore sẽ rất hữu ích cho Việt Nam.

➤ Câu chuyện từ Nhật Bản

Trong bảo tồn di sản và phát triển du lịch ở Nhật Bản, từ năm 2000 đến nay, chính quyền đã từng bước trao quyền cho cộng đồng để phát triển du lịch tại các khu vực địa danh lịch sử. Họ cũng đưa ra khẩu hiệu du lịch mới “Điểm đến du lịch là nơi có cuộc sống thường nhật sinh động của người dân địa phương”. Với cách làm này, du lịch từng bước mang lại một nguồn thu lớn và lâu dài cho cộng đồng địa phương, và họ có thể sử dụng một phần nguồn thu đó cho việc bảo tồn và cải thiện đời sống của chính họ để có thể mang lại một diện mạo nơi chốn và phong cách sống hấp dẫn độc đáo hơn, qua đó thu hút thêm du lịch trải nghiệm.

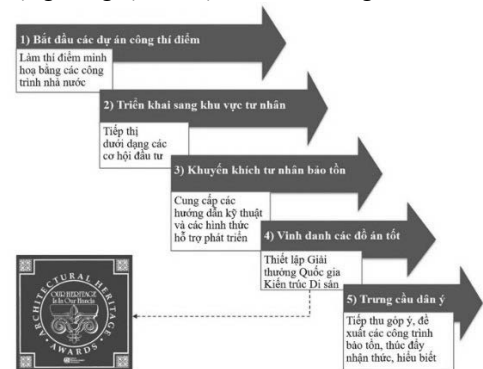

Hình 4: Đường Nakamise trước cổng đền Asakusa Kannon, Tokyo. Con đường mệnh danh là con đường mua sắm, gồm khoảng 100 gian hàng dọc 2 bên đường bày bán đồ lưu niệm và thức ăn truyền thống của Nhật Bản. Cộng đồng địa phương đã bảo tồn tuyến đường này rất tốt, không chỉ về mặt cảnh quan kiến trúc, mà còn về hoạt động mua sắm và lễ hội hàng năm.

Nguồn: Tác giả tháng 12/2010.

➤ Câu chuyện từ Singapore

Những năm cuối thập niên 1970 Singapore đã thức tỉnh việc cần thiết phải bảo tồn di sản đô thị. “Từ năm 2001, Singapore đã có một bước đột phá khi thêm “Trung cầu dân ý” vào trong quy trình quản lý bảo tồn. Chính phủ có những cơ quan chuyên trách tiếp thu góp ý, đề xuất từ phía người dân. Đồng thời chính quyền cũng thúc đẩy nhận thức và hiểu biết chung của cộng đồng về vấn đề bảo tồn” [4]. Nhận thức của cộng đồng địa phương về tầm quan trọng của việc phối hợp bảo tồn với phát triển bền vững ngày càng nâng cao sẽ giúp công tác bảo tồn dễ dàng hơn. Các khu vực di sản được bảo tồn cùng với sự hiện hữu của cộng đồng dân cư nhận thức cao sẽ thu hút du lịch, do đó có thêm nguồn lực cho sự phát triển của khu vực. Vòng lặp gồm 3 yếu tố bảo tồn-du lịch-phát triển hỗ trợ cho nhau và giúp các đô thị di sản được bảo tồn bởi chính cộng đồng tại đó một cách bền vững.

Hình 05: Năm bước đi cơ bản chính phủ Singapore đã triển khai trong nỗ lực bảo tồn di sản kiến trúc [4]

➤ Câu chuyện giáo dục di sản của Israel

Israel có một khu vực di sản lâu đời tại thành phố cổ Jerusalem, ước tính 3000 năm trước công nguyên, từ thời các vua Solomons. Người dân Do Thái vô cùng tự hào về các di sản cũng là Thánh tích của mình. Mục tiêu bảo tồn di sản luôn được nhà nước Israel coi trọng từ khi lập quốc. Israel có chính sách GDDS cho tất cả các du học sinh đến Israel tham gia các khóa học dù ngắn hay dài ngày. Thông thường là các tour tham quan kết hợp trải nghiệm di sản. Năm 2010, tác giả có may mắn tham gia một khóa học liên quan đến đô thị, do đó đã được học rất nhiều về cách người Do Thái bảo tồn thành cổ Jerusalem, các nguyên tắc và chế tài quản lý di sản đô thị. Ban quản lý di sản thành phố Jerusalem chịu trách nhiệm tiếp đón và cung cấp nội dung các buổi GDDS cho người học. Những buổi học lý thuyết kết hợp tham quan thực địa đó có giá trị rất lớn giúp chúng tôi (với vai trò người học đồng thời là khách tham quan) nâng cao nhận thức về giá trị di sản của thành phố Jerusalem. Ngoài ra, GDDS cũng được người Israel đưa vào trường học, học sinh Do Thái từ nhỏ đã được GDDS rất kỹ càng và cẩn trọng. Do đó, quỹ di sản ở thành phố Jerusalem nói riêng và các địa danh lịch sử khác của Israel được gìn giữ và bảo tồn rất tốt.

Hình 6: Học về cách người Do Thái bảo tồn di sản thành phố cổ Jerusalem, cả lý thuyết và thực tế.

Nguồn: tác giả tháng 5/2010.

➤ Câu chuyện giáo dục di sản tại Hà Nội

Chương trình GDDS đã được triển khai tại Hà Nội trong khoảng 10 năm, với cách thức: các di tích liên kết với các trường học tổ chức cuộc thi tìm hiểu về di tích, tổ chức các chương trình trải nghiệm, tổ chức các cuộc trưng bày, triển lãm... Tại Di sản Hoàng thành Thăng Long, đơn vị quản lý đang triển khai chương trình “Em làm nhà khảo cổ” và “Em tìm hiểu di sản”; tại Di tích Nhà tù Hỏa Lò triển khai chương trình “Em học làm thuyết minh”; tại Di tích Văn Miếu - Quốc Tử Giám triển khai “Cuộc thi tìm hiểu về Văn Miếu - Quốc Tử Giám và lịch sử Thăng Long - Hà Nội”, và tổ chức “Khu trải nghiệm di sản”... Chương trình GDDS góp phần tăng cường mối liên kết giữa di sản với nhà trường, giữa di sản với gia đình, góp phần nâng cao trách nhiệm của cộng đồng và thế hệ trẻ trong việc giữ gìn, bảo tồn những di sản quý của dân tộc.

Hình 7: Hình ảnh học sinh tham gia chương trình “Em làm nhà khảo cổ” tại Hoàng thành Thăng Long.

Nguồn: website hoangthanhthanglong.vn

4. TIẾP CẬN GIÁO DỤC DI SẢN CHO ĐÀ LẠT

Vài năm trở lại đây, các nhà khoa học và người yêu di sản khắp nơi trên mọi miền tổ quốc quan tâm đến Đà Lạt và đặc biệt quan tâm đến di sản Đà Lạt, đã bằng các hành động thiết thực nhằm bảo vệ di sản của thành phố. Có thể kể đến các dự án được nhiều người biết đến: năm 2018 là *Phố bên Đồi* tổ chức tại Cầu Đất Farm, 2019 là *Dốc Nhà Làng* (tại một con hẻm gần chợ Đà Lạt) và năm 2020 là *Di sản và Cộng đồng* tại khu biệt thự CADASA. Ngoài việc phổ biến kiến thức và nâng cao hiểu biết về di sản văn hóa cho xã hội, đặc biệt là giới trẻ, các dự án còn thực hiện hoạt động bảo tồn cụ thể bằng nhiều hình thức: vẽ tranh ký họa về Đà Lạt, sáng tác/thiết kế nhanh “bảo tồn” một không gian di sản, tọa đàm với chuyên gia về di sản; biểu diễn nghệ thuật... Những hoạt động này bước đầu gây tiếng vang, tập hợp được nhiều chuyên gia, người yêu di sản, người sáng tạo nghệ thuật khắp nơi quy tụ về. Qua các sự kiện này, giá trị của những di sản đô thị đặc sắc được tôn vinh và văn hóa đô thị Đà Lạt được hồi sinh.

Hình 8: Hoạt động thiết kế nhanh “Bảo tàng ý niệm” tại sự kiện “Di sản và Cộng đồng” tháng 6/2020. Nguồn: nhóm Save Heritage Vietnam.

Hình 9: Hoạt động vẽ tranh của nhóm Ký họa Đô thị (Urban Sketchers Việt Nam) kết hợp với Phố bên Đồi tại sự kiện Dốc Nhà Làng năm 2019. Nguồn: Phố bên Đồi.

Xây dựng chiến lược bảo vệ di sản về mặt lý thuyết đã khuyến khích sự tham gia của cộng đồng và khu vực kinh tế tư nhân. Việc cộng đồng tiếp cận GDDS cũng được đưa vào xem xét. Giáo dục trước tiên phải được bắt đầu từ thế hệ trẻ, những người luôn ham học hỏi và dễ tiếp thu cái mới. Các nỗ lực bảo tồn di sản là cơ hội tốt cho trẻ em, để giúp chúng bắt đầu có ý thức về di sản và hiểu biết về lịch sử của thành phố và các vùng xung quanh.[2] Việc lên kế hoạch GDDS sớm cho học sinh tại các trường học, nhất là ở các thành phố có nhiều di sản như Đà Lạt là sự chuẩn bị cho một tương lai phát triển bền vững.

Hình 10: Minh họa các lợi ích khi GDDS tác động đúng đối tượng. Nguồn: tác giả

Thông tư số 32/2018/TT-BGDĐT ngày 26/12/2018 của Bộ trưởng Bộ GD&ĐT đã ban hành về Hoạt động trải nghiệm, hướng nghiệp trong Chương trình giáo dục phổ thông là một hoạt động giáo dục bắt buộc, ít nhất 105 tiết /1 năm cho cả 12 cấp học. Đà Lạt và các thành phố di sản khác có thể được hưởng lợi từ chương trình này, bằng cách đưa GDDS là hoạt động bắt buộc, chứ không chỉ khuyến khích các trường học tham gia.

KẾT LUẬN

Qua quá trình nghiên cứu, có thể nhận định, sức hấp dẫn của một thành phố di sản chính là chiều sâu văn hóa và chiều dài lịch sử hiển hiện trên từng nét kiến trúc, cảnh quan đô thị còn giữ lại. Nền Đà Lạt cần cấp thiết bảo tồn những giá trị kiến trúc đô thị còn lại đó, không thể bị mai một thêm nữa. Một trong những chiến lược quan trọng là cần nâng cao nhận thức về bảo tồn di sản cho người dân, khách du lịch và các cấp chính quyền. Có thể bắt đầu ngay từ những cộng đồng địa phương, nơi giá trị kinh tế di sản gắn liền với cuộc sống của người dân. Giáo dục di sản cho cộng đồng là một phần việc quan trọng trong việc đưa di sản đến với cộng đồng, làm cho cộng đồng nhận thức rằng di sản đến từ quá khứ, là tài sản của cha ông thế hệ đi trước tạo dựng, chúng ta phải có trách nhiệm bảo vệ nó để thế hệ tiếp theo biết về quá khứ, lịch sử và mạch sống của đô thị. Do đó, Đà Lạt cần cấp thiết luật hóa vấn đề bảo vệ di sản trong đó có việc giáo dục di sản cho cộng đồng, nhất là cho giới trẻ và các cấp quản lý di sản. Đồng thời phải đưa ra được kế hoạch trung hạn và dài hạn về giáo dục di sản. Về trung hạn, cần tổ chức các hội thảo khoa học về bảo vệ di sản và giáo dục di sản. Về dài hạn, cần đưa vấn đề Giáo dục di sản và định nghĩa Di sản đô thị vào Luật bảo vệ di sản 2001. Có những sự thay đổi gốc rễ đó thì công cuộc bảo tồn di sản Đà Lạt mới bền vững trong tương lai.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- UBND TP Đà Lạt, Quy hoạch chung thành phố Đà Lạt và vùng phụ cận đến năm 2030 và tầm nhìn đến năm 2050. Tham khảo tại: <https://quyhoach.dalatcity.org/PlanningInfo/GetDetailLand?file=71>
- Viện Bảo tồn di tích (2008), *Quản lý di sản đô thị trong bối cảnh phát triển đô thị ở Việt Nam*.
- Hội KTS Việt Nam (2004), Hội nghị chuyên gia “Đánh giá quý kiến trúc đô thị của thành phố Đà Lạt”, ngày 16/3/2004
- Tô Kiên (2018), “Kinh nghiệm bảo tồn Di sản Kiến trúc Đô thị theo hướng bền vững ở Singapore và Nhật Bản”, *Tạp chí Kiến trúc* số 10/2018.
- Nguyễn Hạnh Nguyên (2020), “Di sản là nền tảng của một thành phố sáng tạo”, *Tạp chí Kiến trúc* số 11/2020.